

Inhoudsopgave

Voorwoord A.A.H.M. de Bresser.....	2
Voorwoord dr. C. Leget.....	3
Inleiding.....	6
DE GESPREKKEN. (VERHALEN)	
Vanuit verpleeghuis, ziekenhuis, hospice, verzorgingshuis.	
1. VOOR MIJN PART VALLEN ZE DOOD.....	8
2. ONVOLTOOID VERHAAL.....	12
3. VERZUURD?.....	15
4. HEEFT IEDEREEN KOFFIE?.....	19
5. HET VERPLEEGHUIS IS NU MIJN LEVEN.....	22
6. IK KIJK MIJN LEVEN LANG NAAR MIJN VADER.....	24
7. IK MOEST HET EERST ZELF MEEMAKEN.....	27
8. DE BABELAARVADER.....	29
9. WAAR EEN GEBIT OP WORDT STUK GEBETEN.....	32
10. BETER ZIEN.....	34
11. GEEN KUNST AAN.....	37
12. OP JACHT NAAR HET GELUK.....	39
13. TOCH EEN DOCHTER.....	41
14. SLECHTE OGEN.....	44
15. IK BEN MIJN VERTROUWEN KWIJT.....	47
16. KERSTGANG.....	49
17. ALS HET TEGENZIT.....	51
18. LOGEREN.....	53
19. IK WIL NIET DOOD.....	55
20. ALTIJD WAS ER MIJN DOCHTER.....	57
21. DE HOOGLERAAR.....	59
22. AFSCHIEDSDIALOGEN.....	62
23. DE HOND.....	65
24. IK ZAL ERAAN MOETEN WENNEN.....	68
25. DE PIJN VAN EEN ARTS.....	71
26. IK KOM ER NIET VAN LOS.....	75

Voorwoord A.A.H.M. de Bresser

Henk noemt mij altijd het opperhoofd van Topaz.
Als ik die lijn doortrek, is Henk stamoudste.
En van stamoudsten is bekend dat je naar ze moet luisteren.

Luisteren is een vak. Al sinds jaar en dag hebben mensen in Henk iemand voor wie luisteren een tweede natuur is. Hij biedt de ruimte om gedachten te ordenen, dingen van je af te praten, te relativeren, kortom alles een plaats te geven.

Zorgorganisaties, zoals Topaz, staan aan de vooravond van een grote verandering. De politiek noemt het marktwerking. Het is... luisteren. Luisteren naar de wensen van cliënten. Ik weet bij wie ik te rade moet gaan.

Diny de Bresser
Bestuurder Topaz

Voorwoord dr. C. Leget

Wat is presentiepastoraat

Beantwoorden deze zesentwintig verhalen aan wat men verstaat onder presentiepastoraat?

Presentiepastoraat en de ware betekenis van ‘luisteren’

Presentie en pastoraat zijn twee slecht begrepen grootheden. Wie ze aan elkaar koppelt en van ‘presentiepastoraat’ gaat spreken, loopt dus het risico dubbel misverstaan te worden. Het grote misverstand bij presentie is dat dit niet meer is dan ‘er zijn’, of wat platter uitgedrukt: wetenschappelijk en professioneel gelegitimeerd koffiedrinken en babbelen. En bij het woord ‘pastoraat’ leeft, ondanks alle ontwikkelingen binnen de geestelijke verzorging, bij veel mensen nog steeds het beeld van de bekeringsijver en zieltjeswinnerij.

Nu komen al deze ontsparingen ongetwijfeld voor: er zullen zeker rommelaars zijn in het pastoraat. Er zullen ook pastores zijn met dubbele agenda’s. Maar de regel is, voor zover ik weet, toch echt anders. De meeste pastores zijn al lang van de preek- naar de luistermodus omgeschakeld. Ze beschouwen zichzelf als professionals in een schijnbaar alledaagse activiteit: mensen de ruimte geven om zichzelf uit te spreken. Een luisterend oor bieden zonder agenda van interventie of behandeling.

Het is de verdienste van Andries Baart geweest om met zijn ‘theorie van de presentie’ een wetenschappelijke doordenking en onderbouwing te geven van deze schijnbaar alledaagse praktijk.¹ In zijn studie naar de praktijk van buurtpastores liet hij zien dat het radicaal aansluiten en kunnen luisteren naar mensen een vak apart is. Een vak dat, naast enorme toewijding en uithoudingsvermogen, veel eisen stelt aan de kwaliteiten van degene die luistert.

Baarts drijfveren om de presentiepraktijken theoretisch te doordenken bewegen zich in twee richtingen: een kritische houding tegenover het groeiende monopolie van oplossingsgericht handelen in gezondheids- en welzijnzorg dat complexe vragen onteigent, opknipt en reduceert tot oplosbare pakketjes die vervolgens ‘afgewerkt’ kunnen worden, ter-

wijl de mens om wie het gaat in de kou blijft staan en een diepe morele overtuiging dat het er in de ontmoeting met mensen allereerst op aan komt om werkelijk contact te maken en trouw te blijven. In de woorden van Baart zelf: "Aandacht biedt de kiem van een relatie en daaruit zal een mens opstaan."

Baart heeft veel geschreven over aandacht, over zich openen, over afstemmen, over luisteren. Het zijn de basiswoorden van zijn presentietheorie. Het zijn de basiswoorden ook van het pastoraat dat in dit boekje door Henk van Breukelen beschreven wordt. Wie de verhalen leest, ziet iemand aan het werk die als geen ander die kunst van het luisteren verstaat. Hier is een pastor in beeld met veel ruimte in zichzelf. Iemand die niet bang is met lege handen te komen omdat hij weet dat die handen snel gevuld zullen worden door wat de ontmoeting brengt. En die ontmoeting brengt altijd iets omdat het werkelijk een ontmoeting is. De pastor zet zichzelf op het spel, laat zich raken, is met zichzelf in gesprek, stelt zich op als echte gesprekspartner die met hart en ziel aanwezig is. Soms betekent dit dat er alleen geluisterd wordt en dat hij zelf niet eens aan het woord komt. Soms betekent dit dat hij even flink tegengas geeft of een verouderd beeld stevig bijstelt. Maar altijd met mildheid, menselijkheid en humor. Dat maken deze zesentwintig verhalen zo indrukwekkend.

Hier is iemand aan het woord met grote innerlijke ruimte. Een ruimte die zo groot is dat de ander en hijzelf in alle eerlijkheid elkaar kunnen ontmoeten. Die ontmoeting is waardevol in zichzelf. Een van de grote vergissingen van onze cultuur is dat er teveel gedacht wordt in termen van doelen en resultaten. Er wordt te weinig stil gestaan bij de intrinsieke waarde van activiteiten. De intrinsieke kwaliteit van echte aandacht of een echte ontmoeting. Schijnbaar weinig effectief, doelgericht of efficiënt maar waardevol in zichzelf. De winst die hier geboekt wordt, heeft alles van doen met kwaliteit van leven omdat het leven zelf hier gedeeld wordt. En dat is in zichzelf zinvol, betekenisvol en inspirerend. Precies door zijn echtheid en authenticiteit.

Het afgelopen jaar is mij opgevallen dat overal het thema 'waardigheid' opduikt, dikwijls in verband gebracht met ouderdom en ontluistering. Het is in dat verband vreemd dat we in het Nederlands wel het woord

‘ontluisteren’ kennen, maar niet het tegendeel. Er is geen woord voor het bevestigen van waardigheid of het toevoegen van ‘luister’. Toch is dat precies wat er gebeurt in de praktijk van het presentiepastoraat zoals hier beschreven. Wat Henk van Breukelen doet is ‘luisteren’ in de meest volle betekenis van het woord: het is allereerst zich open stellen voor het verhaal dat in kwetsbare mensen leeft en vaak pas aan de oppervlakte kan komen wanneer daar ruimte voor geschapen wordt. In die praktijk van afstemmen is een tweede, nieuwe, actieve betekenis van ‘luisteren’ te ontdekken. Want het is in die ontmoeting dat de ‘luister’, de glorie en waardigheid van die kwetsbare mens bevestigd wordt. ‘Luisteren’ als zich open stellen voor iemand en het bevestigen van zijn of haar luister: Het is presentiepastoraat van de eerste orde.

*Dr. Carlo Leget is verbonden aan de vakgroep zorgethiek
van de Universiteit van Tilburg*

---

¹ Baart, A. (2006) *Een theorie van presentie*. Den Haag: uitgeverij LEMMA, derde druk

Inleiding

WAT BETEKENT DEZE TITEL?

“U bent dus een van de geestelijk verzorgers van het huis. Geestelijk verzorger is dat hetzelfde als pastor? Ik vind het fijn dat u gekomen bent, daar niet van, maar wat komt u eigenlijk doen?”

Ik zeg dan: “Ik ben gekomen om naar u te luisteren.”

Sommige mensen praten niet gemakkelijk. Beschikken ze niet over woorden? Zijn hun gedachten verward? Vermoeden ze dat anderen het beter weten? Van enkelen ervaren we hun getob met een organische stoornis. Ze zijn afatisch. Anderen kennen een levenslange geschiedenis van onderwerping aan gezag. Het zit vast in hun hoofd “Wat zou ik? De dokter weet het, dominee weet het, de kinderen weten het.”

Het praten mag mensen moeilijk vallen, het is een peulenschilletje vergeleken bij de zwaarte van het luisteren. Wat de ander bedoelt, is niet ter zake en onbelangrijk. Zijn gepraat is storend. We willen zelf aan het woord. We wachten met ingehouden ongeduld tot we kunnen ‘inhalen’. We willen onze visie poneren. Er is een overdaad aan verkondigers en een schaarste aan luisteraars. We breken in bij het betoog van de ander. Tijdens trainingen vallen we door de mand wanneer de trainer vraagt: “wat heeft uw voorgangster gezegd?”

Als geestelijk verzorger luister ik naar mensen die uit hun gewone doen zijn. Ze zijn ondergebracht in een verpleeghuis, in een ziekenhuis, in een hospice. De vanzelfsprekendheid van hun leven is verdampt. Ik kende dit soort mensen niet. Ik had altijd geleefd en gewerkt tussen jeugd. Het vraagt zitvlees en langdurig luisteren om tot hen door te dringen. Ze veronderstellen dat ik weet wie tante To is en dat zoon Jan het verkeerde meisje heeft gekozen. Ik moet de oplossingen over lijden en dood, die mij door kerk, mijn studie (theologie, psychologie en maatschappelijk werk) en het instituut waar ik werk zijn aangereikt, terzijde leggen.

Wanneer het spreken op gang is gebracht, blijkt de motor niet te stop-

pen. Wat is wezenlijk? Wat is valse ruis? Hebben zij inzicht in wat hun is overkomen? Hebben wij 'anderen' dat wel? Soms gaat pas in de laatste dagen van een mens het levensdoek open, meestal zonder applaus omdat er niemand meer in de zaal zit.

De gesprekken zijn anoniem gemaakt en waar mogelijk is er gevraagd of er bezwaar was tegen deze publicatie. Om de verhalen leesbaar te houden, moesten vaak de stijl en lengte van de antwoorden bijgeschaafd worden. De kindertekeningen, voor hun oma's en opa's gemaakt, hebben als motief 'zo vrij als een vogel'.

Pastor Henk van Breukelen

1. VOOR MIJN PART VALLEN ZE DOOD

“Je hebt naar me gevraagd. Ik ben de pastor hier in huis. Ben ik welkom?” val ik met de deur in huis.

“Wat heb ik lekker geslapen” zegt hij: “sjonge, wat heb ik lekker geslapen. Eerst een sigaret, vind je dat goed?” Hij doet een paar stappen van bed naar zijn stoel. Het vermoeit hem. Hij loopt onrustig op en neer. Hij raakt buiten adem. Hij breekt het filterstukje van zijn sigaret. Staat op om iets te zoeken. Vergeet wat hij moet halen. Zakt neer in zijn stoel. Hij zegt: “Als ik je niet mag, dan zeg ik eerlijk: ga maar weer. Ik zeg altijd precies waar het op staat. Ik weet niet wat ik met het geloof aan moet. Ze hebben me van alles op de mouw gespeld. Ik ben godsdienstig opgevoed maar geloof u werkelijk dat de wereld in zes dagen geschapen is?”

Ik denk: dat is niet waar je over inzit. Ik zeg: “nee, dat geloof ik niet.” Hij kijkt me onderzoekend aan. Hij zegt: “Toch is er meer dan zo maar niets. Ik heb een kennis die zegt dat er aanwijzingen zijn uit een andere wereld. Ik wil goed naar haar luisteren want mijn tijd hier loopt op zijn eind. Is er iets na dit leven? Heb ik iets te verwachten? Ze zegt dat we onderdeel uitmaken van een omvattend geheel.”

Ik denk: hij loopt zo hard van stapel want hij heeft nog maar weinig tijd te leven en wil orde op zaken. Ik zeg: “Er zijn meer verbanden dan mensen zich realiseren. Als jouw hond iets overkomt, ben je geschokt. Je emoties werken door op je kinderen en op de mensen hier in huis.” Ik weet dat ik hem nu raak.

“Mijn hond heeft me uit een diepe kuil getrokken” bevestigt hij. “Na mijn scheiding ben ik eenzaam geweest. Ik wilde dat niet toegeven. Ik besepte nog niet dat alles met alles verbonden is. Ik voelde me overal buiten. Alleen de hond was vanzelfsprekend. Daar kon ik mee praten. Zo’n beest stelt geen vragen over roken. Hij heft geen beschuldigend vingertje. Hij geeft zich zoals hij is. Geen trammelant. U denkt dus ook dat we verbonden zijn met elkaar en met de hele wereld. Dat vind ik een mooie gedachte, maar zover ben ik niet. Ik voel me verbonden met mensen die ik als echt ervaar en de rest mag doodvallen. Er zijn men-

sen die ik in geen jaren heb gezien en nu willen ze ineens op bezoek komen.”

Ik zeg: “Jouw boosheid duidt erop dat ook die mensen je niet onverschillig laten. Je houdt van mensen, maar je hebt het er moeilijk mee je emoties te tonen. We zijn verbonden met elkaar en met het geheel van de wereld. En die bindingen gaan over de grenzen van de dood heen. Daar vallen ook de mensen onder die voor jou mogen doodvallen. We dragen een geheim met ons mee.”

Hij heeft het benauwd. Gelukkig werkt de zuurstof. “Dat ervaar ik nou ook” zegt hij eindelijk. “Vooral als ik buiten was op het water met mijn boot of als ik liep met mijn hond. Dan ontmoette ik andere mensen. De hond bracht me terug in de wereld van de mensen. Ik ben zo blij dat Joke hem ging uitlaten toen ik het niet meer kon. Ik voelde me tegenover de hond schuldig dat ik dat niet meer voor hem kon doen. Ik had

zoveel aan hem te danken en toen zei Joke: het is toch vanzelfsprekend, dat doe ik."

"Mijn leven is voorbij" zegt hij. Hij biedt me de gelegenheid het te ontkennen. Ik doe het niet. Dat valt hem tegen. Na een lange stilte gaat hij zelf verder: "met de dood is niet alles afgelopen". Ik denk: daar zit je dus mee. "Nee" antwoord ik: "ook daarna werk je door op je kinderen. Je leeft in hen voort en in vele anderen. Maar er is meer. We zijn verbonden in grotere verbanden dan wij kunnen bedenken. Hoe we voortbestaan weten we niet." Hij zwijgt stil. Ik zeg: "ben je bang dood te gaan?"

Hij zegt: "ik vind dit gesprek fijn. Ik heb het nodig. Ik weet het niet of ik bang ben dood te gaan. Ik heb het aan mijn longen. Ik zou bang zijn daaraan te sterven. Ze hebben me gezegd dat ik waarschijnlijk aan iets anders doodga voordat mijn longen het begeven. Daar hoop ik op. Ik ben getrouwd in 1960 met Lies. Het liep spaak na vierendertig jaar. Dat was ook mijn schuld. Wat was ik van slag. We hebben twee dochters. Ik voel me nog steeds aan Lies verbonden. Ze komt op bezoek. Ik vind het fijn haar te zien maar ik ben niet het slag mensen dat zijn emoties goed kan uiten. Dat heb je goed gezien".

"Mag ik dat zeggen bij je uitvaart?" vraag ik. "Natuurlijk" zegt hij "daarvoor praat ik juist met je. Wat ik zelf niet kan zeggen moet toch gezegd worden. Je moet in contact komen met mijn dochters. Jullie moeten alles regelen" "Hoe is je verhouding met je dochters?" vraag ik. "Dat zijn schatten. Je moest eens weten wat ze voor me gedaan hebben: het leeghalen van het huis, de verkoop van de dingen. Ik ben hier terechtgekomen met een rustig gevoel dat alles op zijn plek was gekomen" "Zeg je ze dat ooit?" "Dat is niet mijn sterkste kant" zegt hij. "Ik vond het heerlijk als ze me nodig hadden met behangen en timmeren. Dat is mijn manier van contact leggen. Zo ben ik nu eenmaal. Ik uit mijn emoties met de handjes. Ik zal zorgen dat je mijn dochters hier treft, want jij moet iets doen bij mijn crematie. Ik wil dat samen met hen geregeld hebben".

Hij huilt even. Hij zegt: "ik zou nog best wat langer hebben willen leven. Ik houd van het leven, van mijn boot, van het buiten zijn, van alles. Maar met die benauwdheid gaat het niet. Mijn longen zijn kapot. En voorbij is voorbij. Ik mag niet zeuren. Het leven was goed. Maar zoals

nu wil ik niet meer leven. Ze hadden moeten onderkennen wat er met me aan de hand was toen ik aan mijn hart werd geopereerd. Toen hadden ze ook mijn longen moeten opereren”.

Ik kijk hem spottend aan. Ik weet dat hij zich iets op de mouw spelt. Hij vertelt dagelijks een nieuw verhaal, telkens met verve gebracht. Met als constante de ontkenning van zijn rookverslaving. De volgende dag komt hij er op terug: “Ze hadden me strenger moeten aanpakken, dan had ik de sigaretten wel weggedaan.”

“Zal ik met je bidden?” vraag ik. Hij schrikt alsof ik hem een pistool voorhoud. “Dat ben ik ontwend” zegt hij. “Straks als het op zijn eindje loopt mag je met me bidden maar nu nog niet. Ik geef het wel aan”. Van de zenuwen gaat hij rondlopen. Dat vermoeit hem duidelijk. Ik zeg hem: “Als het zover is zal ik zo en zo bidden.” Ik som de dingen op die ik van hem meen gehoord te hebben. In feite bid ik dus al met hem. “Dat is mooi” zegt hij. “Zo mag je het zeggen, met mijn dochters erbij.” Het is er niet van gekomen. De dood was sneller dan wij.

11. GEEN KUNST AAN

Oma heeft Alzheimer. Haar afasie wordt onmiskenbaar. Sarah is op bezoek. Sarah is zes jaar. "Pas...toor!" stamelt oma tegen Sarah. Het woord kost haar moeite. Ze wijst op mij. "Wat is een pastoor?" vraagt Sarah. "Praat God" zegt oma. Sarah bekijkt me vol ontzag. "Wat zeg je tegen God?" vraagt ze. "Amen!" antwoord ik. "Dat is gemakkelijk!" zegt Sarah: "geen kunst aan." Ik ben verlegen met mijn antwoord. Wat is dat nu helemaal: bidden? Bidden is voor mij allereerst een soort gevecht met God. Ik weet niet wat God voorheeft. Ik zou hem (haar, iets, het, geheim?) willen dwingen tot een antwoord. Ik zie zoveel gebeuren

waar ik de zin niet van inzie. Zeker in dit huis. Lijden, verdriet, onrecht. Maar tegen wie of wat heb ik het eigenlijk?

Wie bidt, worstelt met God. Een paradoxaal gevecht. Mijn overwinning bestaat hieruit dat God in mij overwint. Wanneer ik God laat winnen, overwin ik mezelf en kom ik tot vrede. Dat is niet gemakkelijk. Het vraagt geduld. Ik wil de stem van God horen, maar hoe scherper ik mijn eis stel, des te luider hoor ik mijn eigen stem.

Er was een oude man die steeds vromer werd. Hij bad steeds beter. Hij had steeds minder te zeggen. Op den duur zweeg hij geheel. Dat is de tweede stap van het bidden. Maar louter zwijgen is niet genoeg, merkte hij toen.

Hij ontdekte dat hij kon luisteren. Het vraagt een leven lang training. Dat is de derde stap van het gebed.

Het woord waar het op aankomt is: 'Amen'. Amen is aanvaarding. Ja zeggen tegen wat me overkomt aan vreugde, verdriet, eenzaamheid. Wanneer ik amen kan zeggen, ben ik ver in mijn gebed. Amen snijdt dieper dan aanvaarding. Dat ruikt nog te veel naar het gelaten dragen van ons lot, omdat nu eenmaal niet anders is.

In een vijfde stap groeit de aanvaarding uit tot vertrouwen dat het goed is zoals het me overkomt. Vertrouwen dat juist mijn banale wereld, mijn uitzichtloze toestand het vertrekpunt wordt om op weg te gaan naar echte rust.

Ik kijk naar de oma van Sarah. Ze is nu al bijna niet meer verstaanbaar voor mij. God hoort het woordeloze bidden, denk ik. Hij verstaat de stomgeslagen mens, die niemand meer verstaat, die naar onze begrippen slechts wartaal uitslaat. Dat alles bedoelde ik toen ik tegen Sarah zei dat bidden het zeggen van Amen is.

Maar dat zeg ik niet tegen Sarah. Ze is zes. Ik zeg: "De mensen die wij niet meer verstaan, zoals jouw oma, bidden veel beter dan wij. God verstaat ze". Sarah kijkt naar haar oma. Ze houdt van haar oma. Ze zegt tegen mij: "mag ik je een kusje geven?"

19. IK WIL NIET DOOD

Ze kijkt me loerend aan vanonder de lakens die ze over haar hoofd heeft getrokken. Haar blik is vol wantrouwen. Tegelijkertijd straalt ze de verwachting uit van een goed gesprek: "ik ben moe" zegt ze. Ik versta de boodschap. Ze wil me waarschuwen dat ze niet in staat is tot een snel en flitsend gesprek. Ze is ook psychisch ten einde raad over haar toestand. Ik vraag: "ben je het leven moe?" "Nee" zegt ze "dat niet. Ik ben moe omdat ik vecht voor mijn leven. Ik heb zo vaak tegen de bierkaai moeten vechten dat ik het niet kan hebben dit gevecht te verliezen. Ik wil hier levend uitkomen. Ik weet dat het onzin is, maar dat kan me niet schelen. Ik kan alleen maar vechten als ik nog hoop heb. Ik ben geboren om te vechten. Ik ben een poliomeisje, een hinkpoot. Ik wil iemand, een grootvader, die met me meeloopt de vrieskou in, de angst tegemoet. Daarom heb ik je gevraagd. Dan weet je je plekje. Ik weet niet of je het kunt." Later zal ik pas begrijpen waarop ze zinspeelt. Ze had zo'n grootvader. Ik noteer dat ik hem zal gedenken tijdens de uitvaart.

"Dat van je man zit je nog dwars" zeg ik. "Daarmee ben ik klaar" zegt ze. "Geen schuldgevoelens?" reik ik aan om het gesprek te openen. "Nee" zegt ze "eerder kwaadheid om de manier waarop ik in de steek gelaten ben, niet alleen ik maar ook onze beide kinderen. Maar voorbij is voorbij. Mijn polio aanvaarden is veel zwaarder geweest. Als kind zoiets

moeilijks te moeten verwerken, tekent mijn leven. Ik heb het, vind ik zelf, gewonnen en ben daar ook trots op. Maar de overwinning is nooit definitief. Ik overschreeuwde mijzelf, was uitdagend, belhamel, vol humor. Ik wilde zijn als de anderen. Ik liep daar maar te hinkepoten. Dagelijks sprak ik me toe: Laat je niet kisten, meid. Je bent niet minder dan een ander. Ik heb het wel gezegd maar het bleef een loodzware last. Niemand mocht weten dat ik er onder leed. Ik maar met mijn kop omhoog en onverschillig doen. Camouflage. Mijn baan, mijn studies, alles heb ik moeten veroveren. Ik kon niet studeren op het niveau dat me zou gelegen hebben. Ik hoor nu de verhalen van mijn kinderen waar ze mee bezig zijn. Zij doen wat ik gedaan zou willen hebben. Ik ben zo blij met ze". Ik zeg: "vertel over je kinderen." Ze leeft op. "Ze zijn mijn redding. Ze zijn verschillend. Ik hoop dat ze het met elkaar kunnen vinden in de toekomst. De een neemt mijn zorgen niet over, vertelt over de dingen waar hij mee bezig is. Hij is gemakkelijk om mee te leven. Ik vergeet dan even hoe ik ervoor sta. De ander is zorgzaam. Ik laat me dan gaan. Ik denk dat ik als een last op haar druk. Ik ben haar zo dankbaar." "Vind je dat je een goed leven hebt gehad?" vraag ik. Ze blijft even stil. "Fijn dat je dit vraagt" zegt ze dan. "Dit is aan het einde de allesbepalende vraag. Ik moet even nadenken." Ze huilt. Lange stilte. Dan: "Ja, ik heb een fijn leven gehad. Ik meen wat ik zeg. Het is te kort. Ik wil nog niet dood. Ik ben bang want ik wil er niet uitstappen. Af en toe slaat de paniek toe. Ik kan daar niets aan doen. Ik wil het niet. Ik heb denk ik een ijzeren wil maar toch is er iets wat me te machtig is. En daar ga ik dan door het lint. Ik weet wel dat ik dood ga, maar ik wil daar niet over praten, ook niet met jou". "Tracht het dan van je af te zetten" zeg ik. "Geniet van de dagen die je nog gegund zijn, met name deze dag en het bezoek van je kinderen straks. Elke dag is er een. Zoveel biedt het leven je niet meer. Zoals je hier ligt, loerend vanuit je lakens, dat is een zwaar leven." "Vind je dat ik er zo bij lig?" vraagt ze. "Ja" zeg ik "maar ik heb ook bewondering voor je, hoe je het aanvaardt." "Maar er zijn ogenblikken" zegt ze "dat ik dat niet doe." De laatste dagen is ze niet meer bereikbaar.

Ze wordt dan in coma gehouden. Ze kon het niet meer aan. De sondevoeding is gestopt. Op de overlijdensadvertentie zetten de kinderen: 'de trossen zijn losgegooid. Ze kan nu wegzeilen.'

20. ALTIJD WAS ER MIJN DOCHTER

“Die nacht kan ik niet in slaap komen. Ik ben zo van slag. Ik val in een gat. Waarom eigenlijk? De dag is schitterend verlopen. Anita was een stralende bruid. Ik ben gek op mijn schoonzoon. Ze komen bij me inwonen.

Mag ik u mijn leven vertellen? Mijn gezondheid is niet van je dat. Ik ben opgegroeid in Duitsland, in de oorlogsjaren. Alle mannen zijn opgeroepen om te dienen in die rotoorlog. Ik moet de afwezige mannen op de boerderij vervangen. Het werk is te zwaar en ik te jong. De kiem wordt gelegd voor mijn hernia, de reuma, de artrose. Ik kom naar Nederland, na de oorlog. Met vader samen naar de fabriek als arbeider. Wat had ik graag doorgeleerd. Geen denken aan. Er zijn negen kinderen. Er moet brood op de plank komen. Ik heb nooit gezeurd. Ik ontdek mijn kracht. Je neemt mensen voor je in door je lach”. Ik zeg tegen haar: “dat is nog steeds zo. Je bent een schat en tegelijk een eigenwijs mensje”. Dat laatste weet ze zelf heel goed. “Maar” zegt ze: “anderen hebben er, geloof ik, geen last van dat ik zo eigenwijs ben.” Ondertussen weet ze iedereen voor haar karretje te spannen.

“Ik ben zestien en mooi” gaat ze verder. “Dan ineens blij ik in verwachting. Beloftes kunnen niet worden nagekomen. Mijn vriend is getrouwd. Hij zou scheiden, zei hij. Maar hij gaat na een innerlijke strijd terug naar zijn gezin. Ik aanvaard. Maar ik zal vechten voor het nieuwe leven. Het is in liefde verwekt. Het zal leven vanuit de liefde. Ik word nagewezen in het dorp. Ik word uit het ouderlijk huis gezet. Ze willen dat ik het weg laat halen. Ik bid en kies voor mijn kind. Ik moet naar een tehuis van nonnen. De sfeer is er liefdeloos. Ik vlucht weg uit het tehuis. Mijn baby moet en zal geboren worden in een warm nest.

Ik klop aan bij mijn ouders. Nu leer ik de kracht van de glimlach. Ik mag binnen komen. Ik verover mijn ouders opnieuw. Ik heb een veilig nestje voor mijn kind gebouwd. Het wordt een meisje. Ik doe een gelofte aan God. Anita zal leven en zal weten wat het is om bemind te worden. Dat wordt mijn levenstaak. Niemand wil me trouwen. Wie trouwt er nu een meisje dat al een kind heeft en een slechte gezondheid. Ik kies een man die bereid is als een bijbelse Joseph mijn kind te aanvaarden en

zijn naam over haar uit te roepen. Hij is zwakbegaafd of nog minder. Dat kan me niet schelen. Als hij maar voor mijn kind wil zorgen, dan zal ik voor hem zorgen. Ik trouw hem. Ik waak al die jaren over mijn lieverdje opdat ze, om met de Bijbel te spreken, haar voet niet zal stoten aan een steen. Toen kwam haar huwelijksdag. Mijn levensdoel bereikt. Wat een gevoel van leegte de nacht na het prachtige huwelijk.

Ik raak in een depressie. Wat moet ik nu nog doen? Het duurt maanden eerdat ik mezelf terugvind. Mijn goede Joseph gaat dementeren. Hij was zo gemakkelijk. Maar de laatste tijd thuis verliest hij me geen seconde uit het oog. Hij leunt steeds zwaarder op me: 'waar blijft ma nou?' Vanwege mijn lichamelijk steeds moeilijker wordende toestand kan ik het niet meer aan. Joseph moet uiteindelijk naar Zuydtwijck. Ik ga op mijn scootmobiel viermaal per week de lange tocht naar dat huis. Dan kan het niet meer. Ik heb een schuldgevoel dat ik niet het maximale geef. Ik wil nu dood. Ik kijk vanuit mijn bed aan het raam naar buiten. Ik ben dankbaar voor alle thuishulp en bezoek maar aan alles komt een einde. Mijn tijd is om en daar moet ik niet over zeuren. Mijn taak vervuld. Mijn dochter is een schat. De poort daarboven staat wijd voor me open. Ik ben klaar voor het vertrek. Het leven was mooi en allemaal bedankt voor jullie liefde."